

TRAVMATİK KAOS ORTAMINDA DEPREMİ ANLAMLANDIRMANIN SOSYOLOJİK BAĞLAMI

Vehbi Bayhan

Özet: Deprem, sadece fiziksel doğa olayı değil, aynı zamanda insan ve toplumların hayatlarını doğrudan etkilediği için sosyolojik bir olgudur. Depremin oluşturduğu travmatik kaos ortamında birey, yaşadıklarını ve başına gelenleri anlamlandırma ihtiyacını duymaktadır. Kendini, hayatını ve toplumu sorgulama bağlamında, depremin nedeninin bireylerin işlediği günahlardan dolayı, ilahi adalet olarak Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak algılamaktadır. Bu açıklama, pozitivist paradigma bağlamında belki bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, hermeneutik (yorumlayıcı) paradigma bağlamında bir anlamı vardır. Yorumlayıcı paradigma, insanların kendi toplumsal gerçekliklerini nasıl anlamlandırarak inşa ettiği üzerinde durur. Depremi anlamlandırmanın teolojik ve metafizik açıklanması da önemlidir. Bu yazıda, depremi anlamlandırmanın sosyal psikolojik ve sosyolojik boyutu irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, kaos, risk toplumu, pozitivism, hermeneutik.

The Sociological Context Of The Meaning Of Earthquake In Traumatic Chaos Occasion

Abstract: An earthquake is not only a physical nature event but also a sociological phenomenon as it directly affects human and societies' lives. An individual, in the traumatic chaos occasion created by an earthquake, needs to make sense of what happened. In terms of questioning himself, his life and society, he perceives the earthquake as a poetic justice of punishment from God due to the sins committed by individuals. This explanation does not make any sense in terms of positivist paradigm. However, it makes sense in hermeneutics (interpretative) paradigm. Interpretative paradigm focuses on how the people make sense and build their own social realities. The theological and metaphysical explanation of the earthquake is also important. In this paper, the social-psychological and sociological dimensions of explaining earthquake are analysed.

Keywords: Earthquake, chaos, risk society, positivism, hermeneutic.

Özü gereği doğa olayı olan deprem, aynı zamanda insan ve toplumların hayatlarını doğrudan etkilediği için sosyolojik bir olgudur. İnsan, yerküre üzerinde hayat alanını oluşturmakta ve toprak zeminle sürekli etkileşim içinde bulunmaktadır. Fay kırılmaları veya hareketleri çerçevesinde meydana gelen depremin, oturulan konut, varlık ve canları yok etmesi bireyde psikolojik travma ve şok oluşturmaktadır. "Dünyanın sonu" imgesi ile her şeyin yok olacağı düşüncesine kapılan birey, psikiyatrideki "Travma Sonrası Stres Bozukluğu" olarak isimlendirilen ruhsal rahatsızlığı yaşayabilmektedir.

Depremin oluşturduğu travmatik kaos ortamında birey, yaşadıklarını ve başına gelenleri anlamlandırma ihtiyacını duymaktadır. Kendini, hayatını ve toplumu sorgulama bağlamında, depremin nedenini bireylerin işlediği günahlar-

dan dolayı, ilahi adalet olarak Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak algılanmaktadır. Bu açıklama, pozitivist paradigma bağlamında belki bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, hermeneutik (yorumlayıcı) paradigma bağlamında bir anlamı vardır. Yorumlayıcı paradigma, insanların kendi toplumsal gerçekliklerini nasıl anlamlandırarak inşa ettiği üzerinde durur. Depremi anlamlandırmanın teolojik ve metafizik açıklanması da önemlidir. Yorumlayıcı paradigma, salt teolojik ve metafizik açıklama diye toplumun kabul ettiği izahı yok saymaz. Sosyal evrim sürecine göre, Auguste Comte tarafından ideal idealleştirilen “teolojik-metafizik ve pozitif aşama” çerçevesinde evrilen toplumların en son aşamada her olayı “bilimsel” dolayısıyla “empirist” ve “pozitivist” değerlendirmesi gerektiği ancak teoridedir. Realite bunun böyle olmadığını gösterir. Günümüzde sosyolojik analizde geline nokta, sosyal olayların çok değişkenli irdelenmesi çerçevesinde tek bir paradigma ile araştırma yapılmamasıdır. Hem pozitivist, hem yorumlayıcı hem de eleştirel paradigmanın birlikte kullanılması gerçekliğinde, eklettik analiz önem taşımaktadır. Hem doğa hem de sosyal bilimlerde epistemolojik dönüşüm meydana gelmektedir.

Bilimsel Paradigmalarda Kaos, Belirsizlik ve Bunalım

Immanuel Wallerstein’a göre, doğa ve sosyal bilimlerin epistemolojik temellerindeki ayrımlar giderek ortadan kalkmakta, bilim dalları yeniden yapılanmakta ve sosyal bilimler tüm bilimlerin merkezine yerleşmektedir. Doğa bilimlerinde de belirsizliklerin olması, yasalar konusunda bilim adamlarının tartışarak bir sonuca varmaları, fiziksel olaylar arasındaki ilişkiler de dahil olmak üzere, tüm bilim adına kurulan neden-etki (cause-effect) ilişkilerinin insan ürünü, dolayısıyla sosyal olduğu bilimsel ortamdaki güncel tartışmaların odak noktasıdır. Önceki iddiaların aksine, belirsizliklerin yaygın, belirginliklerin kısmi olduğu doğa bilimlerinde de yenilik ve yaratıcılık önemlidir. Kesinliklerin olmadığı alanlarda yenilik ve yaratıcılığın gelişme olasılığı yüksektir. Bu yüzden, başta ‘irrasyonallite’, ‘ karmaşıklık’, ‘belirsizlik’, ‘çok zamanlılık’, ‘tersine çevrilebilirlik’ gibi, doğa bilimlerinin, kendilerinden çok sosyal bilimlere yakıştırdıkları ve küçümsedikleri kavramların ve niteliklerin, tüm bilimlerde ortak olması yönündeki tartışmalara kulak verilmelidir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:vii). Nasıl ki sosyoloji, felsefeden ayrımlaşmış bilimsel geleneğini kurarken fizik başta olmak üzere, biyoloji ve kimyadan etkilenmişse; günümüzde doğa veya sosyal bilimlerin bütünleşmeleri, birbirlerinin kavramlarını kullanmaları bir realitedir.

Bilimsel paradigmalardaki kaos ve belirsizlik, uzun bir süreci de alsın fen bilimleri için cari (de facto) bir durumdur. Fizik bilimindeki Newton Fiziği yerine, nasıl Einstein tarafından geliştirilen “izafiyet teorisi” paradigma değişimini oluşturmuşsa; günümüzde yapılan deneylerle de Einstein’ın görecelik teo-

risi sorgulanma noktasına gelmiştir. Bu bağlamda, Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi CERN'deki araştırmacıların, atomaltı parçacıkları nötrinoların ışıktan daha hızlı hareket ettiğini gözlemlenmeleri fizik dünyasında yeni tartışma başlattı. Fizik kurallarını temelden sarsabilecek deney sonuçları doğrulanırsa Albert Einstein'ın İzafiyet Teorisi tartışılır hale gelecek ve evrenin işleyişine ilişkin varsayımlar alt üst olacak. Einstein'ın modern fiziğin en temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilen "İzafiyet Teorisi" hiçbir şeyin ışıktan daha hızlı hareket edemeyeceği varsayımını temel alıyor.

Genetikteki gelişmeler, biyoloji ve tıp bilimlerinin neyin canlı olduğu konusunda bir muğlaklığa düştüğünü göstermektedir. "DNA mı, hücre mi, amino asitler mi, virüsler mi canlı?" sorusu bağlamında, hangi noktadan itibaren canlının tanımlanacağı konusunda bir kesinlik bulunmuyor. Yani, hayatın tanımını bile muğlaklaşıyor. "DNA'nın patentlenmesi" tartışılıyor. Bir bireyin DNA yapısının ve hastalığına ilişkin genin, şirketlerce patentlenmesi bilimin ticarileşmesi ve insan haklarına aykırılık tartışmasını getiriyor. Bilinçle ilgili tartışmalar da muğlaklığı oluşturuyor. Bilincin sınırları kesin tanımlanırken, "LOCK-In Sendromu" diye ifade edilen ve bitkisel hayatta hiçbir tepki vermeyen hastanın, beyin taramalarında (MR) bilinçli olduğu ortaya çıkıyor. Bu çerçevede, bilinçliliğin ve uyanıklığın sınırları tartışılıyor.

İnsan ve aşağısı diye kategorize edilen bilinç kavramında sınırlar aşağı çekiliyor. Diğer hayvanların, mesela yunusların nörolojik olarak bilinç statüsünde olduğu ortaya çıkıyor. Yunuslar da intihar ediyor, tecavüze uğruyor, birbirlerine isimleriyle hitap ediyorlar ve aynada kendilerini tanıyorlar.

Başka bir tartışma, savaşlarda kullanılan hedefi tespit edip otonom saldıran yaklaşık bin adet robotun, silahsız birini öldürdüğünde Cenevre Sözleşmesine göre cezalandırılıp-cezalandırılmamasıdır. Çünkü, robotlar Cenevre Sözleşmesine dahil değildir. Bu bağlamda, savaşta kullanılan robotların hatasında kim cezalandırılacak sorunu belirsizliğin başka boyutudur.

Sosyolojide de yeni yapılanan toplum ve süreç tartışılmaktadır. Toplumların sanayi ötesi, post-modern ve bilgi çağı nitelemelerine ek olarak, son yıllarda yaygın bir şekilde kullanılan önemli bir kavram da 'risk toplumu' kavramıdır. Alman sosyolog Ulrich Beck tarafından ortaya atılan, daha sonra İngiliz sosyolog Anthony Giddens tarafından da sürdürülen tartışmaların temelinde doğal ve kültürel olan arasındaki farkın kalkması gelmektedir. Örneğin ozon tabakasının delinmesi, bir doğa olayı olmasına rağmen, buna yol açan kapitalist toplumun ve onun aşırı tüketime dayanan değer sisteminin oluşturduğu yaşam biçimidir. Bu nedenle, günümüzde hangi olayın doğal hangi olayın kültürel olduğuna dair sınırların belirsiz hale geldiği tartışılmaya başlamıştır. Modernite anlayışının geleneksel ya da modern gibi ak veya kara olarak ortaya koyduğu rasyonalite temelli ikili ayrımlar önemini yitirmiş, hatta anlam-

sızlaşmıştır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:2-3). Bu bağlamda, modernitenin “ya o ya da bu” ilkesi yerine; postmodern yapılanmada “hem o hem de o” ilkesi geçerlidir. Bu durum kaos da oluşturabilir. Bilimdeki her yeni paradigma da kaos ortamından doğmuştur.

Bilimdeki kaoslar normaldir ve olması gerekir. Thomas Kuhn’un “Bilimsel Devrimlerin Yapısı” olarak ifade ettiği süreç “1.paradigma- olağan bilim-anomaliler- bunalım- devrim- 2. paradigma” bütün bilimler için geçerli. Fen bilimlerinde doğayı açıklamak için kullanılan paradigmlar ve yasalılıklar uzun bir süreci de alsa değişirken, sosyal bilimlerinde görecelilik daha fazladır. Bilginin oluşumundaki “suje ve obje arasındaki akt” bağlamında, suje (bilen) olarak fen bilimcinin incelediği obje (bilinen) insan dışında canlı ve cansız varlıklar olduğu için değişim trendi daha uzun bir süreç ve objektiflik daha fazla olabilir. Ancak, suje olarak sosyal bilimcinin incelediği objeler de bizatihi sujeler olduğu için, sosyal bilimlerde görecelik ve subjektivite daha fazladır. Bu sosyal bilimlerin özünden kaynaklanmaktadır. Hiçbir zaman handikap değildir. Hele de, üstte örnekleri verilen fen bilimlerindeki tartışma ve belirsizliklerin de yoğunlaştığı düşünüldüğünde; fizyolojik, ruhsal ve sosyal yapısıyla gayet girift olan insanı inceleyen sosyal bilimlerin kendi özgünlüğü tartışılmaz bir realitedir.

Tarihi süreçte felsefeden bağımsızlaşarak ayrı bilimsel geleneklerini kullanan bilimlerin, aşırı ihtisaslaşmadan doğan yabancılaşmaya karşı tekrar holistic bir yapıda bilgilerini birleştirmeleri ve işbirliği sürecini yaşayacakları öngöründen ziyade bir realitedir. Bilimsel bilginin kümülatif olduğu gerçeğinden, bir önce geçerli olan bilimsel paradigma asla tümüyle yok sayılmaz. Mesela, yeri geldiğinde Newton fiziği, yeri geldiğinde Einstein fiziği kullanılmaktadır. Felsefe ve bilimde diyalektik süreç “tez-antitez ve sentez” süreçlerinden geçerek oluşur. Sosyolojide de kullanılan paradigmlar diyalektik süreçten geçer. Bir olayı irdelerken hem yapısal-işlevselci hem de çatışmacı yaklaşım kullanılabilir. Deprem olgusu da sosyolojik açıdan çoğul paradigmlar ile izah edilebilir.

Sosyolojik Açıdan Deprem

Günümüzde sosyologlar, ikili yaşam ve anlayış biçimine sahip toplumları tanımlamakta melez ya da eklemleme kavramlarını kullanmaktadırlar. Bruno Latour gibi, toplumsal gerçekliğin hiçbir zaman saf olmadığını ifade edenler de bulunmaktadır; çünkü hem geleneksel hem de modern düşünce ve ilişkiler / yapılar bir arada varlık alanı bulabilmektedir. Örneğin Türkiye’de insanlar hem laik hem dindardırlar. Aynı şekilde dünyada ‘küreselleşme’ ile ‘yerellik’, ‘bütünleşme’ ile ‘parçalanma’ süreçleri birlikte yaşanmaktadır. Kentlerde gecekondu

bu süreçlerin birçok somut örneğini yansıtmaktadır. Aristo'nun biçimsel mantığıyla bu süreçlerin kavranması mümkün değildir; çünkü özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şikkın imkânsızlığı temelindeki Formel Mantığın, ikili veya çoklu durumları açıklama gücü sınırlıdır. Buna karşılık, olayların karşılıklı ilişkiler içinde bütünselliği, değişme ve çelişmeleriyle açıklayan diyalektik ve onun karşıtların birliği ilkesi, bu tür olay ve süreçleri açıklamada kullanılabilir; çünkü bir tezin, anti-tezini yaratacak potansiyeli içinde taşıması veya karşıt durumların bir arada bulunması, mantıksal olarak ancak diyalektik bir bakış açısı ile olanaklıdır. Bu yüzden ilk çağlarda Herakleitos ile ortaya çıkan daha sonra Hegel ve Marx ile geliştirilen bu yöntem ya da mantık anlayışına tekrar bir dönüş söz konusudur (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001: 9). Çatışmacı paradigmanın temelinde olan diyalektik bakış açısı, önemli bir yönetsel araçtır.

Toplumlar hızlı değişmelerine ve sürekli yeniden inşa olmalarına rağmen belirli bir yapıya da sahiptir. Düzen, değişme ve çatışma bu yüzden sosyolojinin temel kavramlarıdır. İşte deprem gibi doğal olaylar, toplumdaki mevcut düzeni sarstığından sosyolojik açıdan önem kazanmaktadır. Deprem nedeniyle insanların gerçekleştirdikleri ve alışageldikleri yaşamları altüst olmuştur. Mevcut sosyal düzenin yıkılması ve sosyal çözümlerin yaygınlaşması toplumda yeniden düzenlenme ihtiyacını doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde bu türden bir yapılanma zordur ve toplumun buna yönelik hazırlıkları gelişmiş düzeyde değildir. Çoğu afetzede için geçici olmaktan ziyade kalıcı bir biçimde kurmuş oldukları sosyal düzenleri sarsılmış, gelecek hakkındaki belirsizlikleri yoğunlaşmış, geniş anlamda 'yabancılaşma' ve 'güç çatışmaları' yaşanmaya başlamıştır. Sosyolojik olarak 'yabancılaşma' insanın özüne ters düşmesi gibi geniş anlamda tanımlandığı gibi, daha işe vuruk olarak, güçsüzlük, anlamsızlık ve kural tanımazlık olarak da incelenebilir. Ayrıca, kendini yalnız hissetme de bir yabancılaşma boyutudur (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:9-10). Deprem ve afetler bireylerin ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir.

Depremler can, mal, iş kaybı, yaşam düzeninin oldukça uzun bir dönem bozulması, akrabaların, komşuların kaybı ile ortaya çıkan sosyal destek ağlarındaki çöküş gibi uyum gerektiren olumsuz olayların yaygın olarak her kesimden halkı etkilemesi bakımından yoğun duygusal sorunlara yol açmaktadır.

Deprem sonrası çok yaygın görülmemekle birlikte "Travma Sonrası Stres Bozukluğu" (Post-traumatic Stress Disorder) olarak adlandırılan ve kişinin toplumsal, mesleki ve diğer önemli alanlarda işlevselliğinin bozulmasına neden olan ciddi bir psikolojik rahatsızlık ortaya çıkabilir. Travma sonrası stres bozukluğunun en belirgin özellikleri deprem ile ilgili tekrar eden düşünceler ve hayaller veya rüyalar, kişinin depremi hatırlatabilecek durum ve düşüncelerden kaçması, ilgi kaybı, yalnızlık duyguları, uyku sorunları, sinirlilik, öfke patlamaları ve dikkati toplayamamaktır. Bu tür belirtilerin en az bir ay süre ile olması

bu klinik tanının verilmesi için bir kriterdir. Travma sonrası stres bozukluğu en şiddetli psikolojik belirti tablosudur. Bu rahatsızlık, depremzedelerin %10 veya %15'inde ortaya çıkabilir. Deprem sonrası ortaya çıkan psikolojik sıkıntıları hafifletmenin en etkin yolu depremzedelere yaşadıkları olayı, olay ile ilgili düşüncelerini ve duygularını anlatabilme ve paylaşabilme ortamlarını yaratabilmektir. Ancak paylaşarak olaya anlam verebilmeleri ve duygularının diğer depremzedelerce de paylaşıldığını görebilmeleri mümkün olacaktır.

Depremzedelerin en yaygın olarak yaşayabilecekleri psikolojik sıkıntılar şunlardır:

- Suçluluk ve utanma duyguları. Yapması gerekenleri yapmadığına inanmak ve başkalarının ölümünden kendini sorumlu tutmak.
- Normal yaşam düzeninin bozulması ile birlikte ortaya çıkan sinirlilik.
- Artçı depremlerin yarattığı kaygı, korku ve güvensizlik duyguları.
- Şüphe, öfke ve olanlar karşısında birilerini suçlama. Birileri neler olacağını biliyorlardı ve gizlediler türünden düşünceler.
- Değer verdikleri şeyleri (sevdikleri kişiler veya mallar) yitirmenin acısı, üzüntüsü, yas.
- Depremin tekrar etmesinden kaygı ve binalara girmekten korku, binaların güvenliğine olan inançlarını yitirme.
- Böyle bir olayın başlarına gelmiş olması ile ilgili kızgınlık duyguları.
- Yeterli yardım alamadıkları için öfke.
- Olanlar üzerinde kontrolleri olmadığını hissetmenin getirdiği güçsüzlük ve çaresizlik duyguları (Karancı, 1999:7-8).

İnsanların çevrelerinde olup biten olaylara anlam yükleme ve yorumlama becerilerini kaybetmeleri anlamında anlamsızlık kadar, yine insanların deprem karşısında yapacakları bir şeyleri olmadığı hissine kapılarak, her şeyi başkalarından beklemeleri ya da ilahi takdir anlayışı ile mücadeleden vazgeçmeleri, güçsüzlük işaretleridir. Güçsüzlük hissine kapılarak olayları anlamak ve yorumlamakta zorlananların diğer yabancılaşma boyutu olan kural tanımaz/anomik hale gelmeleri ise beklenen bir durumdur.

Sosyal sorunları uyumsuzluk veya toplumsal çözülme biçiminde kavramlaştıran sosyal patoloji yaklaşımı, daha çok bireyin başarısızlıkları üzerinde odaklanmaktadır. Başka bir söylemle, toplum veya devletin sosyal sorunlarla baş etmede yetersizlikleri yerine bireyi, toplumdaki normlara ve değerlere uymada başarısız olarak görür ve suçlar. Aslında burada yansılanan Durkheim'ın işlevselci geleneğidir. Mevcut kapitalist düzen normal olarak kabul edilmekte, aksayan yönler ise sapma, anormal ve sonuç olarak sosyal problemler olarak görülmektedir. Sosyal çözülme kavramının ikinci yorumuna göre, sosyal problemler toplumdaki normal durumda yapının öğeleri arasında var olan denge ve uyumun bozulması sonucu ortaya çıkarlar. Sistemin bir bölümünde or-

taya çıkan rahatsızlıklar karşılıklı ilişkiler halindeki diğer bölümleri etkiler. Bu yüzden ortaya çıkan sorunlar, sistemin iyi işlemediğinin ve dengesinin bozulduğunun işaretidir. Bu yaklaşımda problemin çözülmesi, dengesi bozulan yapının onarılmasıdır. Eğer mevcut yapının içinde sorun çözülemezse, yapı yeni ve farklı düzeyde denge oluşturarak sorunu çözümler. Çatışmacı sosyologlar ise, sosyal problemleri işlevselcilerden oldukça farklı olarak ele alırlar. Onlar, sosyal problemleri toplumsal nüfus içerisindeki çeşitli gruplar arasındaki güç farklılıklarının kaçınılmaz bir ürünü olarak görürler. Çatışmacılar, toplumu birbiriyle dayanışma içinde bulunan grupların oluşturduğu bir bütün olarak görmezler. Aksine onlar toplumu, birbiriyle çatışan çıkarlara sahip grupların, zor ve güç kullanarak kendi refahlarını arttırmak için mücadele ettikleri bir arena olarak görürler (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:9-10). Deprem olgusu da, hem yapısal-işlevselci hem de çatışmacı paradigma bağlamında irdelenebilir.

Günümüzdeki sosyal sorunların incelenmesinde hem çatışmacı hem de işlevselci yaklaşımlardan birlikte yararlanılmaktadır. Çünkü toplumda çatışma kadar dayanışma da temel ve kaçınılmaz süreçlerdir. Daha makro düzeydeki yapısal analizlerde dayanışma kavramı tercih edilirken, grup ve birey düzeyindeki analizlerde destek (support) kavramı ön plana çıkmaktadır. Durkheim'in geleneksel ve modern toplumları sınıflandırırken kullandığı mekanik ve organik dayanışma kavramlaştırmasına karşılık, destek konusunda da çok çeşitli tanımlamalar söz konusudur. Bireylerin sosyal ilişkiler içerisindeki toplumsal kaynaklara ulaşması biçiminde yaygın olarak tanımlanan sosyal desteğin, biri gerçek (objective), diğeri algılanan (subjective) iki temel biçimi vardır. Ayrıca rutin ve kriz anındaki destekler arasında da ayırım yapmak mümkündür (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:11).

Deprem sırasındaki destek ilişkileri de rutinin dışındaki, kriz durumunda ki insanların birbiriyle olan destek ilişkileridir. Ancak kriz durumlarında gerçek ve algılanan desteğin her ikisi de çok önem kazanmaktadır. Çünkü, eğer insanlar gerçekten destek görmelerine rağmen destek görmediklerini düşünüyorlarsa, bunun mutlaka olumsuz yansımaları olacaktır. Örneğin, devletten destek görmediğini düşünenlerin, devlet ve yöneticilere kızgınlıkları artacak ve gelecekteki muhtemel ilişkiler de bu durumdan olumsuz olarak etkilenecektir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:12). Bunun için devlet kurumları ve kuruluşları arasında eşgüdümün işlevsel olması gerekmektedir. Marmara depreminde, yaşanan travma devlet kurumlarının depreme müdahalesini geciktirmiştir. Marmara depreminde sivil toplum örgütleri depreme daha işlevsel müdahale etmiştir. Van depreminde devlet kurumları daha aktif çalışmış ancak, eşgüdüm sorunu yüzünden gelen yardımların düzenli dağıtılmasında sorun yaşanmıştır.

Genel olarak afetlerin sebep olduğu ölümler, yaralanmalar, fiziki yıkımlar ve ortaya çıkan kişisel muhtaçlıkların kaçınılmaz olarak kişisel ve sosyal pa-

tolojik sonuçlar üreteceğine inanılmaktadır. Felaketten son derece ağır bir şekilde etkilenmiş olan insanların tutum ve davranışlarının değişeceği, bu değişikliğin sosyal ilişkilere ve dolayısıyla da sosyal yapıya yansiyarak yapısal bozulmalara neden olacağı ve sonuçta sosyal problemlerle karşılaşılacağı beklenmektedir. Afetler esnasında ve sonrasında sosyal yapının da hasar gördüğü, bir kısım kurumların işlemez olduğu, bazı toplumsal normların kalktığı, tutum ve davranışların değiştiği gözlemlenmektedir. Buna mukabil, böyle bir durumun etkisiyle güçlenen sosyal yapı özellikleri de mevcuttur. Öte yandan, savaşlar da dahil olmak üzere büyük toplumsal olaylardan sonra toplumun bazı bakımlardan yeni bir hayatiyet kazandığı, yeniden yapılandığı, bütünleştiği, büyüdüğü ve sağlık kazandığı da gözlemlenmektedir. Böyle bir travmanın aynı zamanda iyileştirici etkisinin de bulunması bir problematikle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir (Birkök ve Eroğlu, 2002:2). Bunun somut örneklerini, 1974 Kıbrıs Barış Harekatında, 1999 Marmara depreminde ve en son yaşanan Van depreminde görmek olasıdır.

Depremi Anlamlandırmanın Sosyolojisi

Kültürlerin temelinde geçmişten aktarılan mitler kadar, arkeotipler (başlangıç modelleri) de bulunur. Kolektif bilinçaltı (collective uncouncess) kavramını ortaya atan psikolog Carl Jung'a göre bu arkeotipler, genetik olarak kodlanırlar ve sonraki kuşaklara aktarılırlar. Sosyolojik olarak, bu tür genetik aktarımdan çok, geçmiş kültür ürünlerinin gelenek, görenek, örf, adetler, masallar, efsaneler ve mitler ile yaşatıldığını ve bu yüzden sosyal ve kültürel olarak yeniden üretildiğinin belirtilmesi önemlidir. Bu çerçevede, modern-öncesi düşüncenin kültürel temellerini incelemek gerekir.

Antropolojide değer yüklü olduğu için bugün artık kullanılmaktan vazgeçilen toplumları genel olarak tanımlamada kullanılan ilkel kavramı, genellikle yazı dili bulunmayan, başka topluluklardan görece kopuk yaşayan, az nüfuslu, toplumsal kurumların ve teknolojinin basit olduğu, toplumsal ve kültürel değişimin yavaş gerçekleştiği, sanayileşmemiş ve kentleşmemiş toplum olarak tanımlanabilir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:4). Ancak, sosyal evrim bağlamında arkaik veya ilkel topluluklar ile modern toplum ayrımı bütün toplum sınıflamalarında görülmektedir.

İlkel toplulukların inancında, mantık-öncesi dönemin temel özelliklerinden biri olarak, olayları doğaüstü güçlerle açıklamak esastır. Kötülük ve iyilik yapıcı ve her türlü kişisel özelliklerden uzak, farklılaşmış bir doğaüstü güç olarak "mana" bu kültürleri anlamada temel kavramdır.

Mana, kendisi görülmediği halde her yerde bulunan, belirli bir kişilik veya cisimlilik taşımayan, her varlık ve her şeyde olabilen, içine girdiği varlıktan önce

var olduğu gibi daha sonra da var olacak olan bir güçtür. Bu anlamda, hayvan, bitki, eşya, güneş ve yıldızların hepsi içlerine giren bu doğüstü güçten dolayı kutsallaşır. Büyüler, dualar, tapınma ayinleri ise insanların mananın gücünü elde etmesi amacıyla yapılır. Daha sonra bu düşünceler tek tanrılı dinlere de taşınmıştır. Örneğin Müslümanların muska taşınması, kurban eti yemesi kadar, Hıristiyanların Hz. İsa'nın bedeninin simgesi olan ekmekle, kanını simgeleyen şarap içmesi, önceki inançların günümüzde bir anlamda yaşatılması ve değişik biçimlerde yeniden üretilmesidir. Mana kavramının temelinde "animizm" yatar. Canlılık olarak Türkçeleşen kavram, canlı ve cansız tüm doğanın ruhu olduğunu ve ruhlar tarafından yönetildiğini savunan din ve inanç sistemidir. Özellikle ilkel topluluklar, nesnelere onlar hakkındaki mecazları aynı sanmışlar, hatta daha da ileri giderek yeryüzündeki iyilik ve kötülüklerin bu ruhlar tarafından meydana getirildiğine inanmışlardır. Animistler ise, hayvanların ve şeylerin doğadaki tüm nesnelere bir ruhu olduğuna inanan kişilerdir.

Antropolog Levi Strauss, "mana" düşüncesini, insanların anlamadıkları bir dünya karşısında belirli bir tutumun yansımaları olarak tanımlar. Örneğin yer sarsıntıları gibi tüm doğal afetlerin de bu güç tarafından ve insanları cezalandırmak için meydana getirildiğine inanılır. Sosyolog Emile Durkheim, değişik kültürlerde mananın farklı adlar altında bulunduğunu ortaya koymuştur. Örneğin mana anlamına gelen diğer adlar, manitou, wakan, elima, megbedir.

Sosyolojinin kurucusu Auguste Comte'a göre ise, insanlık düşünce olarak üç aşamadan geçmiştir. İlki teolojik yani, tüm olguların dinsel motiflerle açıklandığı dönemdir. İkinci dönem olan metafizik dönemde, dinin yerini akla yitürülmeye çalışılmış safsatalar alır. Üçüncü dönem olan pozitivist dönemde, olaylar arasındaki ilişkiler bilime dayanarak açıklanır. Comte'un "Üç Hal Yasası" olarak ortaya koyduğu düşüncesine göre insanlık, bu evrelerden sırayla geçer. Ancak, bugün antropologlar ve sosyologlar tarafından Comte, bu düşünce biçimlerinin aynı zamanda bir arada yaşandığı gerçeğinden hareketle eleştirilmektedir. Çünkü günümüz modern toplumlarında da teolojik ve metafizik açıklamalar yapılabilmektedir. Örneğin Türkiye'de 17 Ağustos 1999 Körfez Depremi'nin, bilimsel olmayan nedenler ileri sürülerek, 28 Şubat 1997 kararları ve hükümetlerin türban kullanımına ilişkin koyduğu yasaklar yüzünden, Tanrının insanları cezalandırmasının bir sonucu olduğunu söyleyenler bulunmaktadır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:6-7).

Depremin teolojik ve metafizik açıklamalarına başka şu örnekler zikredilebilir: Bugün Gazetesi yazarı Nuh Gönültaş, Ocak 2010'da Haiti'de yaşanan depremi Haiti halkının büyü içeren bir animizm olan Woodoo inancına sahip olmasına, satanist ayinler yapmalarına ve insan kurban etmelerine bağlamıştır. Yine Haiti depremi sonrasında Amerikalı Evanjelik lider Pat Robertson'ın, "200 yıl önce Fransızları kovmak için şeytanla anlaşma yapan Haitililer bunun bedelini ödü-

yor” şeklindeki yorumu da çarpıcıdır. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad, Tahran’da büyük bir deprem felaketi beklendiğini ve en az 5 milyon kişinin başkenti terk etmesi gerektiğini açıklamasına; din adamı Hüccetülislam Kazım Sadıği “depremlerin asıl nedeninin iyice örtünmeyip açık saçık dolaşan kadınlar ve evlilik dışı ilişkiler olduğu” yorumunu yapmıştır (Şengül, 2010:310).

23 Ekim 2011 tarihinde Van depremi sonrasında da, depremin bölgedeki terör eylemlerine verilen destek nedeniyle ilahi bir ceza olduğu yorumları yapılmıştır. Mesela, Can Dünder’ın “Kabul edelim ki bu sadece JEOLJİK bir olay değil, TEOLOJİK değil, bu SOSYOLOJİK bir olay. Ölenlerin ortak özelliği, YOKSUL” şeklindeki ifadesinin 26 Ekim 2011’de Facebook’da paylaşılmasıyla, alıntıya yazılan yorumlardan birisi şu şekildedir: “Van’daki deprem 13:41 de oldu. Kuran-ı Kerim’de 13. sure Ra’d 41. ayeti okuyun. (Allah her şeyin hesabını sorar)” (<http://tr-tr.facebook.com/ceyhunyilmaz/posts/252472651471142>).

Bu örnek, insanların doğa olaylarını dini referanslarla açıklamalarına somut bir örnektir. Birey günlük hayatı içerisinde tesadüfi veya ansızın gelişen nedenini bilmediği bir takım hadiselerle karşı karşıya kalabilir. Kendisinin ya da yakın bir arkadaşının trajik bir kaza geçirmesi, doğal afetlere maruz kalmak, çaresiz bir hastalığa yakalanmak gibi istenmeyen durumlarla karşılaşan kişiye dinî inancı dayanabilme gücü ve direnci sağlar. Böyle hallerde, “*kadere, dolaşısıyla da Tanrıya atf yapılarak açıklamalarda bulunmaya veya Tanrı insanı sınamakta ya da cezalandırarak terbiye etmektedir*” türünden çok çeşitli izahlara zemin hazırlayan dinler, insanın yaşadığı zorluklarla baş edebilmesine olanak vererek onların ruhsal ve zihinsel dengesini yeniden kurmasına yardımcı olmaktadır. Bunun da ötesinde dinlerin insanın anlama ihtiyacına da cevap vererek, hadiseler karşısında sebep sonuç ilişkisi kurmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda kader inancı, Allahın lütfu ve adaleti, azizler, veliler, koruyucu melekler, kötülük düşünen ruhlar, dualar, ibadetler ve kutsal metinlerde geçen ifadelerin inananların yaşadıkları dünyayı anlamlandırmalarına zemin hazırladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü Gorsuch, Pargament, Ritzema ve Spilka başta olmak üzere pek çok din psikologunun da belirttiği gibi; din, insanın sadece kutsalla ilişkilerine dayanan içsel bir yaşayıştan ibaret değildir. Bunlarla birlikte o, daha geniş bir yelpazede bir *anlamlandırma sistemidir*. Esasen bu özelliğinden dolayı dinler mensuplarına günlük hayatta meydana gelen çok çeşitli olayların yorumu için “*bir referans çerçevesi*” temin etmektedir. Buna göre, dinin temel işlevlerinden birisi de, insanların fiziksel ve sosyal çevresinde meydana gelen hadiseleri anlama ve anlamlandırmalarına yardım ederek, onların dış dünyayı kontrol edebilmelerine imkân vermesidir (Yapıcı, 2003:138-139). Çünkü dinin işlevlerinden biri budur.

Şerif Mardin de dinin üç fonksiyonu olduğundan bahsetmektedir. *Birinci*si, dinî inançların fertlerin açıklamakta zorluk çektiği pek çok hadiseye farklı

izahlar getirmesidir. *İkincisi*, insanlara kültürel açıdan çevrelerini özel bir takım algı kalıplarıyla görmelerini sağlayacak kavramsal bakış açısı ve bir izafet çerçevesi sunmasıdır. *Üçüncüsü* ise, toplumun ve kültürün yapısal açıdan devamlılığını sağlamasıdır (Mardin, 1995: 65).

Dinin insan hayatına iki açıdan anlam verdiği ifade edilebilir: *Birincisi* onun varoluşsal kaygılarına yönelik sorulara verdiği cevaplarla ilişkilidir. Dinlerin niçin varız, niçin bu dünyada bu hayatı yaşıyoruz, kâinat niçin yaratıldı, gibi sorulara getirdiği açıklamalar ve bu bağlamda insanın bu hayatı yaşamaya değer bulup bulmaması, dinin inanç ve öğretilerini kabul etmekle ilişkili olarak anlam kazanmaktadır. Dinin insan hayatına verdiği *ikinci* anlam ise, onun fiziksel ve sosyal çevresinde cereyan eden hadiselerle attığı manalarla ilişkilidir. Aslında birincisine *anlam arayışı* veya *anlam kaygısı*, ikincisine ise fiziksel ve sosyal çevreyi kendisi için anlaşılır kılmaya dayalı *anlamlandırma arzusu* denilebilir (Yapıcı, 2003:145). Din, hem ontolojik hem de epistemolojik açıklamanın kaynağıdır.

Bu çerçevede dinî içerikli atflar üç kısımda değerlendirilebilir: *Birincisi*, ani yaşanan fiziksel ya da sosyal değişikliklerin ilahî bir âlemin müdahalesine veya tabiatüstü bazı unsurlara atfedilerek açıklanmasıdır. Depremlerin Allah'ın insanlara açık bir uyarısı ya da bir iyilik veya bela ile karşı karşıya kalındığında hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak gibi günlük hayatı etkileyen hadiselerde doğrudan ilahî âleme yönelik olarak dile getirilen atflar bu grupta değerlendirilebilir. Bu tür nedensellik arayışları hem kişisel memnuniyet ve sıkıntılarda hem de toplumu ilgilendiren hadiselerde gündeme gelebilir. *İkincisi*, mevcut dinî-toplumsal yapıda meydana gelen olumsuzlukların öteki dinî-sosyal grupların kasıtlı müdahalesiyle cereyan ettiği inancına dayalı atflardır. Sosyal atf olarak da adlandırılan bu tür açıklamalara göre, istenmeyen gelişme ve hadiseler aslında gizli hesaplar peşinde olan ve sürekli entrikalar çeviren çeşitli dinî grupların amaçlarına hizmet etmektedir. Geri kalmış olmayı Yahudilerin veya Hıristiyanların çok çeşitli faaliyetlerine bağlayarak açıklamaya çalışmak bu kapsamda ele alınabilir. Çünkü bu tür ifadeler, dinî-toplumsal hayatı etkileyen hadiselerden diğer dinî grupların sorumlu olduğu anlayışını ön plana çıkarmaktadır. *Üçüncüsü* ise, yaşanan olumsuzlukların, kötülüklerin, fenalıkların, başarısızlıkların vs. ait olunan gruptan kaynaklandığı düşüncesine dayanan atflardır. Bunlar temelde iç grubu tenkide yöneliktir, yani istenmeyen gelişmelerin sebebi bizzat grubun kendisidir. Mesela ülkemizin geri kalmışlığının sebebi olarak İslam dininden uzaklaşmış olmayı göstermek ya da geri kalmanın sebebini bizzat İslam dininde aramak bu tür atflar içerisinde yer almaktadır.

Burada söz konusu edilen dinî atfları harekete geçiren sürecin ne olduğu ve insanların hangi şartlarda bunlara daha çok müracaat ettiği sorudur. Bu bağlamda, bir ülkede yaşanan siyasî istikrarsızlıklarda, ekonomik kriz ve çö-

küntü durumlarında, kaza ve belalarda, tabii afetlerde, savaşlarda, dinî, kültürel ve etnik kimliği tehdit ettiği düşünülen hadiselerde, toplumsal ve kişisel başarı ya da başarısızlıklarda dinî atıfların daha çok dile getirildiği görülmektedir (Yapıcı, 2003:146).

Van depreminden sonra, Türk halkının depreme ilişkin görüş ve hazırlıklarının ölçmek için A&G Araştırma Şirketi tarafından yapılan ankete göre, her 100 kişiden 70'inin depreme yönelik bir hazırlığı yok. Her 100 kişiden 47'sine göre deprem "Allah'ın takdiri" ve yine her yüz kişiden 11'i depremden korunmanın mümkün olmadığı görüşünde. 19-21 Kasım 2011 tarihleri arasında Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesindeki 44 il ve 139 ilçede yüz yüze görüşme metoduyla yapılan anketin sonuçları şöyle: "Deprem nedir, sizce önlem alınabilir mi, zararlar en aza indirilebilir mi?" sorusuna katılımcıların yüzde 47'si "Depremin Allah'ın takdiri olduğunu ancak alınacak tedbirlerle hasarı en aza indirmenin mümkün olacağı" yanıtını verdi. Yüzde 41.5'i de "Depremin bir doğa olayı olduğunu ve alınacak tedbirlerle zararın en aza indirilebileceği" görüşünü paylaştı. Yüzde 11.5 ise "Allah'ın takdiri olan depremden korunmanın mümkün olmadığını" kaydetti. (<http://www.internethaber.com/vatandas-depremi-allaha-havale-etti-390566h.htm#ixzz1h5eBfq6j>).

Bu durum aslında bir toplumda bilime dayalı pozitif düşünce ile teolojik düşüncenin aynı zaman diliminde bir arada yaşandığının önemli bir göstergesidir. Farklı toplumsal düşünce kalıp ve sistemlerinin aynı zaman dilimi içinde dahi bir arada var olması gerçeği, toplumsal gerçekliğin ikili olmaktan ziyade melez bir ilişki olarak oluştuğunun farklı bir anlatımı olarak kabul edilebilir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:6-7). Aslında bu durum, Marx'ın "sosyal yapılar bilinci oluşturur" ifadesinde de anlam bulmaktadır. Bireyin içinde doğduğu toplumsal yapı ve sosyalleşme sürecinde kimliğini oluşturan bütün unsurlar onun bilincini de inşa etmektedir. Hem tarım toplumu ve geleneksel kültürün, hem sanayi toplumu ve modern kültürün, hem de bilişim toplumu ve postmodern kültürün bir arada yaşandığı küresel dünyada "arafa" kalan birey için olayları –ki bu doğa olayı da olsa- anlamlandıran referans çerçeveleri "çoğul" olmaktadır. Teolojik veya metafizik anlamlandırma yapan bireyi "ötekileştirmek", "Homo modernicus" zihniyetinin "tek boyutlu insan" tasarımına aittir.

Sonuç: Deprem Riski Gerçeğiyle Yaşamak

% 95'i deprem kuşağı içinde bulunan ülkemizde topraklarımızın % 44'ü birinci derece deprem bölgesinde bulunmakta ve bu bölgede nüfusumuzun % 55'i, sanayimizin de % 75'i yer almaktadır. Aynı zamanda ülkemiz nüfusunun %98'i, coğrafi yüzeylerinin %91'i, sanayi varlığının %97'si ve barajlar

başta olmak üzere temel altyapı tesislerinin %90'ı aşkın bölümü de deprem riski taşıyan topraklar üzerinde yer almaktadır. Yalnızca hasar riski daha yüksek olan birinci ve ikinci derece deprem bölgeleri göz önüne alındığında dahi ülke nüfusunun ve ekonomik varlığının %80'ler düzeyindeki bir bölümünün deprem riskiyle karşı karşıya kaldığı gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu bu oranların yüksekliği, depremle ilgili yeni bir kurumsal biçimlenmenin ve depreme dayanıklı yapı inşaatı yolundaki acil ve aktif düzenlemeler başta olmak üzere, ulusal bir afet planlaması ihtiyacının önemini ve ivediliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye, başta depremler olmak üzere sel, çığ, yangın, toprak kayması gibi doğal afetlere sık sık maruz kalmış ve kalmaya da devam edecektir. Bu nedenle yaşanan afetlerin yarattığı can ve mal kayıpları yanında ekonomik kayıpların da minimize edilmesi, ancak etkili bir "Afet ve Risk Yönetimi Sistemi"nin varlığı ile sağlanabilir (Uzunçubuk, 2005:3). Bu sistem de salt yasa çıkarılarak kurulamaz. Önemli olan yasanın işlevsel uygulanması ve zihniyet değişikliğidir.

Depremin sonucundaki yıkımlar ve ölümler, doğrudan insanların kararları ve eylemleriyle ilgilidir. Deprem fay hattı üzerine depreme dayanıksız inşaat yapan, bunun yapılmasına izin veren, inşaatları doğru dürüst denetlemeyen, olası afet alanlarına inşaatı göz yuman, oy uğruna imar afları getiren iktidarlar ve yerel yönetimlerle birlikte herkes depremin olumsuz sonuçlarından sorumludur.

Kentleşme ve modernleşme sürecinde, yoğun nüfusun kentlerde yaşamak zorunda kalması konut ihtiyacını artırmıştır. 2010 yılı itibariyle Türkiye'de kentlerde yaşayanların toplam nüfus içindeki oranı % 75'tir. Hangimiz oturduğumuz konutun depreme dayanıklı olup-olmadığını araştırarak ev kiralyoruz veya satın alıyoruz. Barınma ihtiyacını karşılamak için ekonomik durumumuza göre konutların sağlamlığını sorgulamadan yerleşiyoruz. Marksist paradigma bağlamında, ekonomik gelirimiz; oturduğumuz binadan, yeme-içme, serbest zamanları kullanma vb. tüm alanları doğrudan etkiliyor. Başını sokaç bir dam bulma çabası, ekonomik gelir değişkenine göre biçimleniyor. Birey, depreme dayanıklı olup-olmadığını bilmeden / bilse de ekonomik gelirinin yeterliğine göre bulduğu eve yerleşiyor. Özellikle alt sosyo-ekonomik sınıfların, dar gelirli, yoksul ve yoksulluk sınırının altında yaşayanların konut tercih etme seçeneği olamıyor.

Kentsel dönüşüm bağlamında TOKİ tarafından yaptırılan konutların da sağlamlığı ve niteliği bilinmiyor. Taşeron şirketlere yaptırılan inşaatların denetiminin ne derecede yapılabildiği sorgulanmalıdır. Kenti çöküntü alanlarından kurtarıp, beton yığını apartmanların yapılması bir modernleşme politikası tercihi olabilir. Ancak, yapılan apartmanların bir yandan depreme dayanıklılığı, bir yandan da sosyal konut çerçevesinde yapılan sitelerin yeni çöküntü mekânlarına dönüşme riski irdelenmelidir.

Kaynakça

- Birkök, M. Cüneyt ve Cemal Eroğlu (2002): "17 Ağustos Marmara Depremi Sonrası Adapazarı'nda Sosyal Yapı Problemleri: Bilişim Ölçekleriyle Sosyolojik Değerlendirmeler" *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ISSN: 1303-5134, Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2002, www.insanbilimleri.com
- Karancı A.Nuran (1999): "17 Ağustos 1999 Depreminin Psiko-Sosyal Boyutları", *ODTÜ'LÜ Dergisi*, Sayı: 22, Ankara. http://www.mezun.metu.edu.tr/_docs/dergi/22/Dergi/ODTULU_22_bookmark.pdf
- Kasapoğlu, Aytül ve Mehmet Ecevit (2001): *Depremin Sosyolojik Araştırması*, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara.
- Mardin, Şerif (1995): *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şengül, Mihriban (2010): "Türkiye'de Depreme Karşı Kırılganlık Açısından Kentsel Yoksulluk ve Kamu Politikaları", *Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, (Derleyenler: Ö.Uğurlu, N.Ş.Pıncıoğlu, A.Kanbak, M.Şiriner), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Uzunçubuk, Levent (2005): *Yerleşim Birimlerinde Afet ve Risk Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1738/2393.pdf?show>
- Yapıcı, Asım (2003): "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2003.